

Az a baj, hogy a történelmi- nek tartott események helyszínein a legritkább esetben volt jelen filmkamera. A súlyos döntések meghozatalának pillanatában – soha. Pedig még az objektívnek tartott üveg- szemű kamera jelenléte sem ad feltétlen biztosítékot arra, hogy utóbb a valóságot, a tiszta igaz- ságot ismerjük meg.

Mire tartsuk hát a történelmi- nek mondott dokumentumfil- meket, amelyekből a tavalyi ter- mésben nem kevesebb, mint 15-öt nézhettem végig a közel- múltban a 28. Magyar Film- szemle zsűrijében? Összesen 43 volt a díjra pályázó – már elővá- logatott – dokumentumfilmek száma, az arány tehát magas, amit az is magyaráz, hogy 1996- ban negyvenedik évfordulója volt 1956-nak, nem véletlen te- hát az sem, hogy az említett 15 történelmi- nek mondható do- kumentumfilmből 8 közvetve, vagy közvetlenül a negyven év- vel ezelőtti eseményekre emlé- kezett.

Tételezzük fel – s ezt a na- gyobb tévedés kockázata nélkül megtehetjük –, hogy az 1956-os eseményeket megörökítő ope- ratőrök maximális objektivitás- ra törekedtek, valóban azt fény- képezték, ami előttük történt, semmi sem befolyásolta őket. Az események menetéről azon- ban ma, tehát 1996-ban szá- molnak be a résztvevők és kor- társunk, az a rendező is, aki az archív anyagok felhasználásával összeállította, összevágta a mai filmjét. Márpedig én hiszek *An- csel Éva* egy bölcs aforizmájá- ban, amely szerint „a megélt történelem minden egyes ember emlékezetében csak szilánkjai- ban él”. S a szilánkokból a leg- ritkábban lehet olyan mozaikké- pet kirakni, amit aztán a hiteles- ség igényével nézegethetnénk – természetem hozzá én. Arról nem is beszélve, hogy ezek az emlékszi- lánkok egyeseknél „betokosod- nak” és egészségtelen gyulladá- sokat okoznak, másoknál pedig „elmozdulnak”, vándorútra kelnek, és egészen máshol köt- nek ki, mint ahol és ahogy ko- rábban elhelyezkedtek a tudat mélyén.

Érzik ennek veszélyeit a film- alkotók is, miközben sokuk vas- szorgalommal gyűjt újabb és újabb adatokat, próbál kideríte- ni eddig ismeretlen összefüggé- seket. Vagy éppen ismert, a törté- nelemtudomány már elfoga- dott összefüggéseibe igyekszik ágyazni a maga válogatta anya- got.

Érdekes példáját adta ez utó- bi módszernek *Vitéz Gábor* film- je, amelynek már a címe is – *Tü- kőrcserepek* – az imént felsorolt nehézségekre utal. Azokat a

Történelem – dokumentumfilmen

sokszor használt hazai és belföl- di híradófelvételeket választotta munkája keretétül, amelyek ugyan eredetileg más alámond- ott szöveggel, más összefüggé- sekben szerepeltek a közvéle- mény előtt, de kétségtelenül a korszak jelentősnek mondható eseményeiről adtak hírt. Most viszont a kísértőszövegben a törté- nelemtudomány – a filmektől független – megállapításai hangzanak el 1956 előzményei- ről, eseményeiről, a világhelyzet alakulásáról ezekben a hetek- ben, hónapokban. Akár objektív- nak is nevezhetnénk az ilyen- fajta összeállítást, de hát ez nem dokumentumfilm a történelem- ről, hanem a történelem- tudomány eddigi felismeréseinek fil- mes illusztrációja. S ez azért ke- vés.

Lényegében hasonló mód- szerhez folyamodott *Magyar Jó- zsef* is *A remény és a halál 19 nap- ja* című munkájában. Doku- mentumanyag neki sem állt sok- kal több rendelkezésére, mint másoknak, ő viszont tudatosan vállalta a szubjektív kommentá- tor szerepét, s mintegy a tudomá- ny jövődől felismeréseit is megelőlegezve olyan összefü- gésekre is utalt, olyan követke- ztetéseket is sugallt, amelyek vagy igazak, vagy nem. Például abból a valóban kevésbé ismert tényből, hogy 1956. október 23- án délelőtt a fegyverraktárhoz minden ésszerű magyararat nél- küül visszavonták az ott őrszolgá- latot teljesítő katonákat, az egész 56-os eseménysor mögött a szovjetek belső harcaként lét- rehozott tudatos provokációt sejtet. Ami végső soron akár igaz is lehetne, ám a film a gyanú megfogalmazásán túl ezt sem- mivel sem igazolja.

Más rendező is akadt, aki tu- datosan vállalta a személyessé- get, s ő oda is állt a kamera elé, hiszen valójában egy életrajzi jellegű filmet csinált: kamasz- ként hogyan keveredett az ese- mények sodrába, mit csinált ak- kor, hol járt ezekben a napok- ban, ott mit látott, s mi történt vele 1956 után. *Dékány István* filmjének címe is ez: *Az én 56- om*. Sem okunk, sem jogunk szavai hitelességében kételked- ni, végül is ez egy olyan „emlék- szilánk”, amely minden előfel- tevés, kutatás, vagy részrehajlás nélkül szól egyetlen emberi sorsról, s mint minden emberi sors, ez is érdekes. Hatásában azonban szerény.

Másfajta nehézséggel kellett megküzdeni azoknak a filmek- nek, amelyek egy-egy mártír emléket igyekeztek felidézni. *Hintsch György* a 17 évesen le- tartóztatott, majd 18 évesen ki- végzett *Manszfeld Péter*ről csi-

nált filmet, mindenekelőtt az ügy tárgyyszerű ismertetésének és a ma élők tanúvallomásainak módszerével élve. *Lugossy Ist- ván* a Tűzoltó utca egykori el- lenálló parancsnokát, a magát mindvégig kommunistának val- ló *Angyal Istvánt* mutatja be. Talán több szerencsével, mint a másik film *Manszfeld Pétert*, mert a visszaemlékezők között van *Eörsi István* író is. Aki majd olyan érzékletesen tudja fel- idézni *Angyal István* személyét, mintha filmet látnánk. De hát filmet természetesen nem, csak fotókat látunk, és mások emlék- szilánkjából kellene összerakni a két életet.

Van aztán egy módszer, ame- lyet *Sára Sándor* fejlesztett tö- kélyre, amikor – igaz 25 részben – a magyar hadsereg doni kat- asztrófáját idézte fel. Elképesz- tő mennyiségű interjút készített és a megidézett eseményeket apró darabokból rakta össze. Olyan emberek – egy másik filmjében főleg asszonyok – mondtak el mondatokat az ál- taluk megélt eseményekről, akik 30–40–50 éve mit sem tud- nak egymásról, de legtöbbjük annak idején sem ismerte egy- mást. Ezek a felhangzó monda- tok aztán kezdenek úgy visel- kedni, mint a valódi mozaikkar- abok, hézagmentesen illesz- kednek egymáshoz, mintha egy azonos elbeszélés szavait hall- gatnánk, külön-külön előadók tolmácsolásában. Az ilyen munkához azonban évek kelle- nek és a tények iránti alázatos tisztelet.

Az emlegetett 15 között egyébként most is volt egy „doni film”. Egy fiatal magyar katonai- stant amatőr kamerájával forgat- tott, ahogy kiszállították őket, ahogy a frontra kerültek, egés- zen 1942 karácsonyáig. Akkor hazajött szabadságra, itthon hagyta a kamerát, így menekült meg a filmnyersanyag is, de ez valóban csak amatőr megköze- lítése a doni katasztrófának, amit az amatőr munkákat felku- tatott *Forgács Péter* helyenként ko- rabeli híradófelvételekkel kiegészítet, hogy a mai néző számá- ra értelmezze a látottakat.

Sára módszerét vette át *Gulyás János* a *Deportálások a Szov- jetunióba* című munkájában. Olyanok számolnak be gyötrel- mes élményeikről, akiket 1956. november 4-e után a szovjetek elfogtak és ukrainai börtönökbe hurcoltak. Kádár János kérésé- re azután visszaadták őket, ami csak annyit jelentett, hogy ide- haza állították bíróság elé és ítél- ték el őket. A rendkívül hosszú beszámoló – két és fél óra a film –, még ha a rendező időnként el- elvágja is az egyéni szálakat, vé-

gül nem állnak össze mozaikká, hanem csak az egyéni sorsok szil- lánkjai maradnak a kezünk kö- zött.

Végül is történelmi jellegű filmnek ítéltük oda az egyik fő- díjat, de ez másképpen volt törté- nelmi, mint az eddig felsorolt- tak. A fiatal *Domokos János* több éven át járt Erdélybe egy Ipp nevű faluba, ahol 1940-ben, amikor a visszacsatolás során a magyar katonaság bevonult, felrobbant egy gránátokkal megrakott szekér, és két katona meghalt. Az ügy kivizsgálásá- ra egy századot küldtek ki, de a megveszekedett századpa- rancsnok az első éjszaka min- denfajta vizsgálat nélkül kato- náival lemészároltatott 157 ro- mánt, kicsi gyerektől kezdve terhes anyán át aggastyánokig mindenkit, aki csak nem tudott hirtelen elbujdokolni.

A *Tartsd eszedben* című film azonban nem egyszerűen a múlt- tat idézte, hanem a meggyilkol- tak emlékére minden évben ren- dezett román temetői és falusi demonstráció apropójából igen érzékletesen azt mutatja be, ma hogyan birkóznak ezzel a ször- nyű emlékekkel a most is ott, együtt élő románok és magya- rok. Akik tulajdonképpen tisz- tességesen tudnának egymás mellett létezni, ha csak időnként külső politikai erők egymásnak nem uszítják a kétféle etniku- mot. Valójában csoda, hogy mindezen ellenére ma is képe- sek békésen megenni egymás- sal. Itt most szerencsésen jelen volt a kamera egy fontos esemé- nyen, a románok rendezte em- lékünnepeken, és a rendezőnek – aki ugyancsak amatőrként kezdte pályafutását – sikerült ebben a rendkívül kényes hely- zetben is a lehető legobjektív- vabbnak maradnia.

Mindebből a Köznevelés ha- sábjain illene valami a konklú- ziót levonni a történelemmel foglalkozó, a történelmi doku- mentumfilmet időnként fel- használó pedagógusok számá- ra. Nagyon szomorú lennének, ha soraim nyomán az a vélemény alakulna ki körükben, hogy ak- kor hát ezek a filmek nem na- gyon használhatók az iskolai oktatásban. Nem így gondo- lom: pusztán arra szerettem volna figyelmeztetni, hogy eze- ket a munkákat ugyanolyan szio- guró forráskritikával lehet csak használni, mint egy korabeli új- ságot, regényt vagy egyéb mű- alkotást. Tudni kell, hogy az ezekben a filmekben megidéz- zett kor egy-egy aspektusára, metszetére, összefüggésére le- het csak rálátni – és nem több- re.